

PAVAO SKALIĆ I TRADICIJA
»AETERNAE SAPIENTIAE«

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za povijest filozofije

Izvorni znanstveni tekst
Primljeno 28. VI 1983.

Pavao Skalić (1534—1575) jedan je od onih pripadnika naše filozofske baštine koji je mnogo više interesa pobuđivao svojim burnim životom nego li svojim djelima, i to zahvaljujući prije svega činjenici što je aktivno sudjelovao u značajnim događajima kojima je obilježeno ono tako burno razdoblje kraja šesnaestog stoljeća. Kojekakovim peripetijama privatnog života Skalić je pobuđivao interes i svojih suvremenika i kasnijih historiografa, a po njima je onda već u svojih suvremenika došao na prilično zao glas. Premda se ovdje ne želimo upuštati u detalje njegova životopisa, navest ćemo ipak neke značajnije biografske* momente po kojima bivaju razumljivima pojedine faze njegova intelektualnog razvoja.

Nakon što je završio školovanje u Beču, odlazi Skalić u Bolonju, jedan od centara studija grčkog jezika i književnosti, u kojoj se već od 1488. nalazi i katedra za hebrejski. Premda su već tada u tom gradu osjetno prisutni utjecaji reformatorske struje, Skalić tada još ne dolazi u neposredni kontakt s njima (u najmanju ruku o tome nema podataka). Ovdje je Skalić, međutim, a to nije nipošto beznačajno za njegov daljnji razvoj, došao pod utjecaj ideja Pica od Mirandole, jednog od vođa firentinske Platoničke akademije. Taj će utjecaj ostati odredbenim za cjelokupno njegovo djelo i za liniju kojom se kreće u okviru renesansnog platonizma (vezanu uz recepciju kabalističko-hermetičke tradicije). Ovdje je, osim toga, po prvi put došao u dodir s onim smjerom renesansnog filozofijskog mišljenja koje afirmira tradiciju jedne »*priscae theologiae*« i jedne »*philosophiae perennis*«. Bez obzira na to što će se u toku svog burnog života priklanjati različitim misaonim strujama, kon-

* Naravno one što su provjerljivi vjerodostojnim dokumentima.

stanta je njegova intelektualna razvoja duhovni utjecaj firentinske Platoničke akademije.

Skalić nakon toga jedno vrijeme boravi u Rimu kao Loyolin štitićenik na »Collegium germanicum«. Njegovo vrlo dobro poznavanje latinskog, crkvene povijesti i djela ranokršćanskih pisaca napose, te kršćanskih autora uopće, treba vjerojatno povezati upravo s tim njegovim prvim boravkom u Rimu. No Skalić za tog svog prvog boravka u Rimu dolazi u konflikt s jezuitima i to će biti značajno za njegova kasnija opredjeljenja. Korijene njegove kritike crkvene institucije i nekih crkvenih naučavanja treba posve sigurno tražiti upravo u tom prvom konfliktu.

Skalićev odnos prema Rimu odredben je ne samo za tok njegova burnog života već i za njegova djela, te upravo o tom odnosu ovisi i ton kojim su pisana pojedina djela. 1555. Skalić prvi put dolazi u kontakt s protestantskim krugovima. Njima ostaje vjeran sve do potkraj života (kad će se ponovno vratiti pod okrilje Rima). Za to vrijeme povezuje se s pripadnicima slavenskog kruga u Tübingenu i Utrechtu, gdje se uključuje u posao na prevođenju Svetog pisma na slavenske jezike. U tom razdoblju Skalićeva života važno mjesto pripada Skalićevu odnosu prema Pavlu Vergeriju, čija je sudbina imala tako mnogo zajedničkog sa Skalićevom.

Skalićev je odnos prema protestantskim krugovima neosporno od značenja za povijest protestantizma, no to nije tema kojom ćemo se ovdje baviti. Skalićevo je djelo za nas prije svega značajno s obzirom na njegov odnos prema jednom drugom krugu problema s kojim ga dovodimo u vezu upravo zahvaljujući njegovim gore naznačenim opredjeljenjima. Skalić je, naime, jedan od autora čija djela otvaraju mogućnost izučavanja utjecaja nekih aspekata platonizma u okviru talijanskog renesansnog mišljenja (napose recepcije kabalističko-hermetičke literature i razvijanje nekih tema u vezi s tim) na protestantske pisce. Upravo u tom kontekstu aktualnim biva Skalićev projekt obnove (»instauratio«) kršćanstva. Sva su Skalićeva intelektualna nagnuća vezana uz taj projekt obnove. To, kako ga on koncipira, najuže je pak povezano s razvojem talijanskog renesansnog platonizma i onog već na početku označenog, a za Skalićev intelektualni razvoj odredbenog, utjecaja Platoničke akademije. Obnovu, naime, Skalić smatra ostvarivom tek povratkom na jedno iskonsko stanje, koje uključuje kako istinu Sv. pisma tako i istinu iskazanu tradicijom jedne »priscae theologiae« i jedne »philosophiae perennis«. Genealogija te tradicije utvrđena je već u Marsilia Ficina, tog »duhovnog oca« firentinskog platonizma, a u njegovih sljedbenika, od Pica nadalje, utvrđivanje te tradicije postaje topos. Skalić se u tome u potpunosti kreće tragom navedenih filozofa. To je u stvari

tradicija jedne »aeterna sapientia«. Skalić uglavnom u svojim djelima¹ prihvaća u okviru renesansnog platonizma već ustaljeni poredak nosilaca te tradicije: na njenom je čelu Hermes Trismegist (kojega smješta u vrijeme nešto poslije Mojsija), kojega slijedi Orfej, a ovoga pak Aglaofem, njega Pitagora. Njegov je nasljednik Filolaj, a Filolajev Platon (na nekim mjestima uvrštava u tu tradiciju i Zoroastra i perzijske mage). Sadržaj te »vječne mudrosti« određuje Skalić kao jedno ezoterijsko učenje o najvišim istinama »de divinis«. Kako su se svi drevni mudraci slagali u tome da o božanskim stvarima (o misteriju što se odnosi na ono što Skalić označava kao »primum primorum« i »occultum occultorum«), treba ili jednostavno ne pisati ili pisati »sakriveno«, to je za iskazivanje sadržaja te vječne istine karakterističan simbolički način. Primjerom takva pisanja je i sam Platon koji je »sub obscuris recendentium sensuum indiciis sua dogmata occultavit«. On je »fabularum velamine, involucris aenigmatum, mathematicis imaginibus« sakriva o istinu o najvišim stvarima (pri tom se Skalić poziva i na samog Platona i njegove riječi iz »Pisama« kao na svjedoka). Na takovu tradiciju kazivanja najviših istina nadovezuju i Evandelja, koja se služe mnogobrojnim parabolama. Da i svoju vlastitu filozofiju želi vidjeti u okviru te tradicije, o tome svjedoči i sam naslov spisa kojim je Skalić zapravo prvi put istupio u javnost: »Occulta occultorum occulta seu mysticae philosophiae theses«. U okviru te mističke filozofije obrađuje hebrejske, kaldejske, egipatske, arapske, orfičke, grčke i latinske »misterije« (pri čemu biva posve jasnim kako su Picove »Conclusiones« predložak Skalićevih teza).

¹ Najznačajnija su Skalićeva djela:

1. Encyclopediae, seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum Epistemon, Basileae, 1559.

2. Occulta occultorum occulta, Esdrae, perfectis quaedam palam facies, quaedam sapientibus absconse trades. 1556.

3. Satyrae philosophicae, sive Miscellaneorum t.I. accessit genealogia praecipuorum Europae regum . . . , Regiomonti, Borussorum, 1563.

4. Miscellaneorum primi tomi de rerum causis et successibus, secretiori modo ibidem expressa, effigies ac exemplar, nimirum, vaticiniorum et imaginum Ioachimi abbatis Florentis Calabriae, et Anselmi Episcopi Masichani, super statu summorum Pontificum Romanae Ecclesiae, contra falsam, iniquam, vanam, confictam et seditiosam cuiusdam pseudomagi, quae nuper nomine Theophrasti Paracelsi in lucem prodit, pseudomagicam expositionem, vera, certa et indubitata explanatio, Coloniae Agrippinae, 1570.

5. Miscellaneorum de rerum causis et successibus et de secretiore quadama Methodo qua eversiones omnium regnorum universi orbis et futurorum series erui possint, libri septem, Coloniae, 1570.

6. Miscellaneorum tomus secundus sive catholici Epistemonis contra quandam corruptam ac depravatam Encyclopaediam libri XV., Coloniae, 1571.

Pri tom govoreći o grčkim »misterijama« iznosi osnovne teze »de divinis« neoplatoničkih filozofa i Dionizija Areopagite.

Skalićev projekt obnove shvatljiv je donekle i iz indeksa tema što ga donosi u dva sveska svoga djela »Miscellaneorum...« — njegovo je djelo zamišljeno kao kompendij svih filozofijskih i teologijskih učenja. Njegova je temeljna namjera da iznese učenja svih filozofa i teologa kako bi pokazao kako su ona u osnovi sukladna (na početku svoga »Epistemona« naglašava da će u tom djelu iznijeti »što se nalazi kod svih teologa i filozofa i što se uopće u općoj enciklopediji može iznijeti«). Da nastoji ujedno oko ukazivanja na sukladnost filozofijskih i teologijskih tradicija, o tome svjedoči djelo »De cognatione theologiae et philosophiae«. Ipak, u okviru jedinstvene tradicije one vječne mudrosti distingvira dva roda znanosti: jedno je »divina scientia« božanske provenijencije, drugo je »scientia humana«. Jedan je rod »tajnije filozofije« (»Alterum occultioris philosophiae, ut est orphica disciplina, Pythagorica et quicquid a Mercurio, ad tempora usque Platonis ventilatum est«), drugi »poznatije« filozofije (»alterum communioris scientiae: qualis platonica illa et peripatetica nuncupatur«, sve, str. 48, Miscel. sv. I). Prvi rod »tajnije filozofije« naziva još simboličkom tradicijom. Simbolička tradicija sadrži i misli proroka koji su navijestili Krista. Pokušavajući odrediti odnos ovih »poganskih revelacija« prema kršćanskoj objavi Skalić kaže: »Prije Krista postojale su sjene budućih dobara, a u Kristu imademo pravo svjetlo« (op. cit. 50) — s Kristom se javlja »scientia salutis«. »Tajnije discipline« što prethode kršćanstvu donosile su isti sadržaj koji iznosi i Sv. pismo ali »arcana ratione«. Kršćanska je istina po Skaliću anticipirana u jednoj »secretior philosophia« (što se odnosi i na »simboličku tradiciju« koju će na drugom mjestu nazvati »prisca theologia« i na grčku filozofiju »de divinis« koja se na ovu nadovezuje). U tradiciju te »secretior philosophia« ulaze i učenja Orfeja i Aglaofema i Filolaja i Platona. U nju spadaju i učenja Mercuriusa Trismegistusa, koji je u svom »Polmandru« »sapientiam aeternam astruit«. Da su temelji te »tajnije filozofije« u onoj simboličkoj tradiciji (koja uključuje i učenja božanski nadahnutih proroka), to proizlazi iz činjenice što je dokučivanje uzroka božanskih stvari nama zbog »imbecillitate nostra« nemoguće isključivo našim vlastitim snagama. Za to se hoće božanskog svjetla. Pa i cilj svih znanosti (a to znači i filozofije jer ova obuhvaća sve znanosti) je u znaku revelacijskih temelja te »tajnije filozofije« — to je spoznaja Krista.

Uza sve distinkcije što ih Skalić čini u okviru tradicije one »aeterna sapientia« njemu je zapravo samo do jednog — on želi ukazati na to da je oduvijek *jedna* istina bila iskazivana u različitim oblicima. U svim učenjima od iskona svijeta bila je

prisutna jedna jezgra istine. Korijene joj Skalić pronalazi u onom »prvom vremenu svijeta« u koje smješta i čovjeka-sveznalca, koji je »colloqui Dei et praesentia fruebatur«. To je vrijeme one »absoluta scientia« koju će na drugom mjestu nazvati i »prisca theologia«, a jedan od najznačajnijih predstavnika te »absoluta scientia« bio je Mercurius Trismegistus. Prvi je čovjek, po Skaliću, posjedovao »spoznaju čudesnih stvari« (»cognitionem mirabilium rerum«) i »od tog prvog iskona ljudi potomcima je prešlo istinito razumijevanje svih stvari«. Svoje uvjerenje u prisutnost, od samih početaka vremena, jedne vječne jezgre istine u raznim predajama, Skalić potkrepljuje primjerom nekih ključnih učenja, čiji sadržaj on označava kao »mysterium«. Jedno takvo učenje je ono o idejama. Govoreći o tom učenju počinje Skalić s ispitivanjem o tome da li se uistinu u pogledu toga učenja razmimoilaze Platon i Aristotel (»Plato ideas a prima Dei idea dependentes, intelligentias, ut opinor: Aristoteles abstractas istas a sensibilibus obiectis et corruptibiles, intelligit. Item hic, in vita foelicitatem ista: ille secus statuit. Summum bonum in ea collocat: Plato contra.«). Ustanovljujući na kraju da se obojica zapravo slažu, Skalić nastavlja: »... idem et Plato voluit, dum Idea, mentem Dei exprimere conaretur. Deum quis unquam vidit, ut est? ne Moses quidem ita... Quomodo eum cognoscimus? Per haec sensibilibus? Ab effectu quidem, sed a principio nequaquam. Idea est, quae id nobis repraesentat, concreata, quae arcet a malo et ad bonum hortatur, Idea est quae amorem Dei et proximi in nobis excitat. Miraris unde haec Platoni? Non miraberis, si ex Hebraeis hausta intellexeris. Repete Ioseph filium Jacob, apud Pharaonem regem Aegypti, et Israel reliquum ibidem; deinde Mercurium qui paulo post Mosen legem Aegyptiis tulit. Tandem Orpheus, Aglaophemus, Pythagoram et Philolaum Platonis praeceptorem. Hinc et quicquid in Platone admiramur.« To je istina »božanska, ne ljudska« — reći će Skalić. »Od tog prvog iskona u ljudi je bilo istinito razumijevanje svih stvari . . . i kako bijaše jedno počelo stvari, tako jedno i isto znanje kod svih bijaše, koje je obuhvaćalo onu apsolutnu, veliku, moćnu i strašnu misao, koju su kasnije pripisali filozofu Pitagori a nazvaše je simboličkom teologijom, a mi smo je pripisali Hebrejima...« (Miscel. I, 35).

Platon uopće, u učenju o stvaranju svijeta i o božanskim starima slijedi predstavnike one tradicije »priscae theologiae«, napose Merkurija Trismegista (»culus est, quicquid de mundi creatione, de rebus divinis in Platone admiramur«, Miscel. II, 230).

Skalić neprestano ističe da i u »prisca theologia« i u grčkih filozofa i u njihovim učenjima »de divinis« imademo »jednu

sebi svagda posvud suglasnu tradiciju božanskog govora« (»una divini sermonis undique sibi consona traditio«) koju nosi »sebi svagda posvud suglasna sekta drevnog bogoslovlja« (»sic una priscae theologiae undique sibi consona secta«), koja je konačno dovršena u Platonu (»a Plotone penitus absoluta«). Srž ove tradicije drevnog bogoslovlja svagda bijaše »misterij božanske Riječi«.

Upravo na primjeru obrade i pristupa rješavanju ovog »misterija« pokazuje Skalić kako su se slagale različite struje i škole.

Među onima, koji su prvi pokušali prodrijeti u tajnu božanske Riječi bijaše Filon, koji je slijedio put Kaldejaca i Egipćana, slijedeći onu »duboku teologiju što ju je pronašao u spomenicima svojih starih a koja bijaše slavna i u Kaldejaca i u Egipćana« (»Estque profundissima theologia, quam puto Philonem in antiquorum suorum monumentis reperisse, celebrem item apud Chaldaeos Aegyptiosque«) (Miscel. II, 233).

Analiza Filonovih stajališta zapravo je uvod u ono što će Skalić iznijeti kao Trismegistovo izlaganje tajne Riječi. Ove dvije tradicije, ova dva pristupa, Skalić doživljava u kontinuitetu, naglašavajući podudarnost pristupa i interpretacije. To je vidljivo iz slijedeće tvrdnje: »Merkurije i Filon ne tvrde samo to da je Logos tj. Riječ sin Božji, već da je i stvoritelj svjetske tvorevine, u kojoj je tvorevina nebeska najodličnija (»Mercurius et Philo logon, id est Verbum, non solum filium Dei dicunt esse, sed etiam opificem; Verbumque est opifex propter mundanum opificium, in quo opificium coeli est praecipuum«, Miscel. II, 241). U toj istoj tradiciji vidi zatim Skalić i Platona, koji u svom spisu »Epinomis« kaže: »Svaka zvijezda ispunjava vlastitu putanju, ispunjavajući onaj red i ukras, kojega je tvorcem, kako se čini, božanska Riječ« (eod. loco). To je Platon naučio od Merkurija Trismegista (»Audiverat sane Plato ex Mercurio mentem, verbum, opificem condidisse mundum«; quocirca in Phaedone clamat et affirmat mentem omnium creatricem, in Timaeo, vocat creatorem mundi opificem, in Epinomide verbum divinissimum coelestes ordines excogitasse«, eod. loco). U tome se, po Skaliću, i Aristotel slaže s Platonom (»Hinc non obscure patet, eadem ut sentiant Aristoteles et Plato«).² I Aristotel, naime, zove Um onim najbožanskijim (»mentem divinissimam vocat«) i to poglavito »u knjigama božanske filozofije« (»in libris divinae philosophiae«). I Platon za Riječ (Verbum) kaže da je najbožanskija. Sve su to pak imena sina Božjeg (kako proizlazi iz Merkurijeva nauka; u jednom her-

² Po tome je jasno da se Skalić priklanja konkordističkoj liniji renesansnog platonizma koju je zastupao Pico, nastojeći oko dokazivanja sukladnosti Platonovih i Aristotelovih učenja.

metičkom traktatu doista se u mitskom prikazu stvaranja javlja Riječ kao sin božanskog Uma — Noūs-a). Na taj način Skalić pokazuje kako se dvojica filozofa svojim osnovnim stavovima uklapaju u tradiciju »priscae theologiae« te ih istovremeno približava istini kršćanskog naučavanja (»Sunt igitur omnia nomina filii Dei, quibus eadem res apud inclytos duos philosophos totamque priscorum theologiam significatur«, Miscel. II, 241). Ujedno »patet igitur profundissimum mysterium etiam apud Aristotelem, Platonem, Orpheum, Mercurium Trismegistum divinissimeque secum omnes consentire praedicareque revelatam novissimis saeculi radiantissimam theologiam« eod. loco).

Ta zajednička jezgra u drevnih teologa i filozofa zapravo je anticipacija kršćanskog »mysterium«. Sva učenja prije kršćanstva znaju za tajnu sina Božjeg (»Filius non solum a Christianis, sed his etiam omnibus quorum usi sumus testimoniis, vocatur totius orbis, coeli ac terrae princeps, ut Sybilla canebat . . .«). Posvud se, naime, slavi »filius Dei« kao uzrok svih stvari (»omnium rerum causa«). U stvari je »tajna Oca i Sina« bila oduvijek poznata. Tako npr. »Habemus apud Platonem, philosophiae prophanæ antistitem, hominem ante Christum multos annos natum, nudam atque appertam patris ac filii commemorationem«, o čemu svjedoče Klement Aleksandrijski, Origen, Euzebij i Cyrill, koji ističu »eam Epistolam de filio Dei scripsisse Platonem«. Da se jedna istina javljala u raznim formama od početka svijeta tumačivo je time što je ona zapravo od početka svijeta bila objavljena od Sina (Uma i Riječi) (»Haec est *philosophia* (potcrtala E.B.P.) de patre, revelata a filio, non novissimis seculis modo, sed etiam (ut apparet) iam inde ab origine mundi filius eam revelavit . . . Miscel. II, 245). Mudraci svih vremena zastupali su, dakle, jednu istinu u pogledu stvaranja po Sinu-Riječi i Umu (»Ii omnes, a quibus quidam clariores extiterunt, partim per illam a primo homine descendente theologiam, partim toto mundo resonantibus oraculis notam habuerunt Dei immensam immutabilemque naturam, alteram ab aeterno mente genuisse; eisdem eam etiam nominibus, quibus extrema postea maiorque theologia, vocantes nunc filium Dei, nunc vocem Dei, nunc verbum, nunc mentem sapientiamque, eamque fuisse omnium rerum creatricem asseruerunt.« (Miscel. II, 246).

I Kaldejci i Egipćani i Grci slažu se i u pogledu reda počelâ stvari (»communis est ordo in collocandis rerum principiis«). Po svima je ono Prvo-Dobro, a drugo Um (»bonum primo loco, deinceps mentem«; mens je u Grka Noūs). S predstavnicima drevne mudrosti, koje naziva »sapientes sive philosophi«, slaže se i Mojsije »qui hunc, quem sua lingua Graeci intelligentiam

sive mentem appellarunt, vocavit ipse sua spiritum. . . « Taj Um Pavao smatra slikom Božjom (»imaginem Dei«), a Makrobije (u *Scipinovu snu*) smješta u »mens« ideje i iskon stvari (»ideas et origines rerum«). Po tom Umu sve je stvoreno i u tome se slažu i Kaldejci i Trismegist i Anaksagora i Orfej i Platon i kršćanski pisci. To su isto učili i Zoroaster i Filon Judejski »asserens ipsum verbum esse archetypum exemplarque animi nostri, nos simulacrum eius, sicuti ipse sit imago petris sui«. Da su upravo to isto, samo drugim riječima, izrazila i »Kaldejska proroštva« (»Oracula chaldaica«) pokazao je Psello, »philosophus christianus«. Skalić se zatim priklanja Filonovoj tezi (koja je u skladu s Platonovom i Trismegistovom) po kojoj postoje dva uma: jedan iznad nas (»exemplar rationis nostrae«) a drugi naš vlastiti; dok prvi sadrži »ideas universorum« dotle drugi »ideas particularium« (»Dabant autem magna menti, ut creatrici, ideas universales, quod Plato in Timaeo, et Mercurius in Pimandro, et Timaeus Locrensis. Minorem autem mentem, quae nostra est, particularium rerum dicebant tenere ideas«, op. cit. 251). O tom je umu najsjajnije pisao Merkurije Trismegist, naglašava Skalić, u svojem »Asklepiju«, te navodi mjesto koje donosi i Cyrillus, po kojem je jasno da je to izvor grčke i platoničke teologije (»Longe autem clarius et verbis plenioribus aureaque prorsus et coelesti oratione locutus est in Sermone tertio ad Asclepium Mercurius Trismegistus de hac mente«, Miscel. II, 251 i dalje »Videbimus claram theologiae graecae et omnium platoniorum originem«).

O tome kako su čudesne argumente o misteriji Uma i Riječi iznijeli na svjetlo dana Merkurije Trismegist i Egipćani svjedoči Plutarh u svojem djelu »De Iside et Osiride« u kojem ističe, da među njihovim tajnim učenjima bijaše priča (»običaj, naime, drevne teologije bijaše pričama omatati istinu«) o tome kako se je Um i Riječ božja, budući u nevidljivom, pokrenula na stvaranje (»ait enim, in eorum arcanis fuisse fabulam /mos enim priscae theologiae fuit, fabulis involvere veritatem/ . . . quod mens et verbum Dei, cum esset per se in invisibili et in abdito, processit mota ad creationem vel movit se ad creandum«, Miscel. II, 252). Po Plutarhu se zatim i Sokrat i Platon i Trismegist slažu u tome da je »mens aeterna« sam Bog (»haec ipsa est Deus«) i stvoritelj svijeta (»creatrix mundi«) sadržeći u sebi njegovu ideju (»culus ideam in se contineret«). Taj Um je vječan ali sadrži u sebi nešto »predvječno« (»praeaeterni«) ukoliko je tek potomak Božji (»proles Dei, patri suo coaeterna«). Tako su, dakle, i Platon i Trismegist prije Evanđelja govorili o misteriji Riječi na čudesan način. Tako će »uvijek biti ova religija i ona istinita mudrost i vrlo drevno, u tajne uvijeno bogoslovlje svih stoljeća« (»Ideo nunquam de-

ficiet et haec religio et vera illa sapientia et antiquissima seculorum omnium in arcanis abstrusa theologia», Miscel. II, 256). »Nekoć to tajno znanje bijaše dostupno tek nekolicini, a sada to svi znadu« — ističe Skalić. Kako je kršćanski nauk mjera istine, valja se, po Skaliću, nadasve diviti filozofima platoničarima koji su »tako čudesno anticipirali to učenje« (»de hac et tanta re mirabile est et stupendum Platonicos tam profunde philosophari«). Upravo na primjeru učenja o Umu, logosu kao božanskoj Riječi i ujedno sinu Božjem, »koje su na gotovo jednak način« obradili svi platonički filozofi, hebrejski teolozi i sibilinska proroštva, dade se pokazati kako je jedna te ista jezgra istine bila oduvijek prisutna u svim školama i strujama. Ta je jezgra onaj »altissimum et profundissimum sacramentum et mysterium, quo omnia de aeterna generatione declarantur«. Drevna teologija ni po čemu se ne razlikuje od »one našeg vremena« — ističe Skalić (»Unde manifeste apparet veterem theologiam non aliam fuisse atque hanc nostrorum seculorum«, jer je »uvijek jedna istina« (»semper enim est veritas, nullo non tempore aliquo modo clarescens«). Učenja o Riječi i Umu kao počelu stvaranja anticipirala su »i prije negoli je sin Božji postao čovjekom« specifični sadržaj kršćanske objave. Tajna stvaranja po sinu poznata je i drevnim teolozima i platoničkim filozofima (»Quae cum apud veteres ac novos theologos habeantur, Platonem, Aristotelem, Anaxagoram, Chaldaeos, Sybillas, Mercurium, Orphea, omnem platonice gentem, apparet totam de filio, quae nunc colitur ac celebratur, theologiam cognitam, confessam, adoratam, praedicatam, antequam ipse homo fieret«, Miscel. II, 265). Tako Skalić rezimirana na neki način konkordistička nastojanja renesansnih platoničara, slijedeći svog velikog preteču i učitelja Pica od Mirandole, kojega su zvali »princeps concordiae«, koji su se svi pozivali na tradiciju »priscae theologiae« i »philosophiae perennis« dokazujući kontinuitet jedne istine »de divinis«. Skalić, nakon što je pokazao, kako su osnovna učenja pripadnika različitih filozofijskih i teologijskih tradicija zapravo sukladna, zaključuje: »Facile consensum omnium seculorum agnoscemus: videbimus concordiam totius veteris ac novae philosophiae«. »Čudesno je zapravo«, reći će, »kako je velika bila usklađenost mišljenja o Riječi kroz sve vijekove« (»Miror sane, quod maximus fuerit consensus per omnia secula de hoc verbo, ipsa inquam iustitia aeterna, apud omnes aetates« (Miscel. II, 267).

Usklađenost učenja u svim prijašnjim razdobljima dovodi zatim u opoziciju s razmimoilaženjima što obilježavaju njegovo vlastito doba, u kojem su se pojavile tako različite sekte koje se sve međusobno spore, pretendirajući svaka na isključivost istine koju zastupaju, i koju vide u opoziciji prema drugima. Tako nastojanje oko dokazivanja postojanja jedne istine, is-

kazane svim tradicijama biva shvatljivo upravo iz Skalićeva opisa duhovne atmosfere njegova vremena. Ukazivanje na jednu vječnu jezgru istine u okviru one tradicije za kojom posize Skalić, te na sukladnost te drevne tradicije s učenjima novijih filozofa i teologa, u funkciji je Skalićeva nastojanja oko postizanja »concordiae totius veteris et novae philosophiae«. »Itaque colligamus animi nostri vires, perpendamus consensum omnium seculorum et redamus ad concordiam!« — to je Skalićev poziv suvremenicima. Poziv na prevladavanje nesloga koje su razdirale Evropu njegova vremena tako je pod znakom one »aeterna sapientia«, na koju se poziva u svim svojim djelima.

Projekt obnove u okviru kršćanstva (»instauratio Romanae ecclesiae doctrinae«) koncipirao je Skalić djelomično kao povratak na iskonski izvor vjere, na Sveto pismo »koje je dovoljno za vjeru«. No, njegov je projekt obnove mnogo ambiciozniji. On, naime, ujedno nastoji oko obnove u smislu postizanja univerzalnog konsenzusa, a to smatra ostvarivim povratkom ne samo na iskon vjere već i one »vječne mudrosti« (»aeterna sapientia«), ishodište koje, poput izvora svjetla, smješta u same početke svijeta, odakle ona, iz svojih revelacijskih izvora istječući, djeluje kroz sve teologijske i filozofijske tradicije, uposebljujući se u njima u specifičnim učenjima, u kojima je ipak svagda saglediva jedna te ista jezgra te istine. Trudeći se da pokaže sukladnost temeljnih učenja, kroz koja prosijava svjetlo one »vječne istine«, posize Skalić za učenjima »de divinis« kako onih »prisci theologi« tako i grčkih filozofa od Orfeja do Platona i neoplatoničkih filozofa, koji se na one prve nadovezuju, da bi pokazao kako ona u biti revelacijski posredovana a filozofijski utemeljena, u pretkršćanskoj tradiciji iskazana istina, u svom punom sjaju dolazi do izražaja u sadržaju kršćanske objave koju ona tradicija poganske »priscae theologiae« i »piae philosophiae« anticipira.

No očito je kakve je implikacije sadržavao tako koncipiran pothvat obnove.

U nastojanju oko usklađivanja i pomirenja svih teologijskih i filozofijskih struja i tradicija kršćanski »misterij« biva doživljen kao sadržaj istog reda sa sadržajem filozofijskih učenja.

Takve implikacije jasno se ukazuju napose na mjestima na kojima kulminira sav žar Skalićevih konkordističkih nastojanja, poput onih na kojima ističe kako sva učenja »priscorum theologorum« i grčkih filozofa koji ih slijede, a koja govore o Riječi i Umu kao počelu stvaranja i uzroku svega, iznose zapravo »tajnu sina Božjeg« i onih na kojima tvrdi kako su grčki filozofi terminima: verbum, mens, opifex označavali sina

Božjeg, jer sve su to zapravo njegova imena; to biva jasno i ondje gdje ističe da je po tom pretkršćanskom iznošenju kršćanskog misterija »Fillus (ergo est) archetypus, in quo haec mundi machina constituta est« (Miscel. I, 130).

Premda ukazuje na revelacijske izvore te svagda prisutne istine »de divinis«, nalazeći je izloženu u filozofijskim sustavima čija učenja »de divinis« smatra anticipacijom sadržaja kršćanske objave, ipak su jasne implikacije tog pothvata, ukoliko se osvijesti činjenica da je za Skalića i ta, po Sinu od samog početka svijeta revelirana istina, zapravo istina objavljena po Umu. A taj Um, Sina, koji je »opifex mundi« spoznajemo kad se »divimo tvorevini svijeta ukrašenoj tako raznolikim zvijezdama, ogromnom ljepotom i opremljenoj kretanjem svjetlosti i utjecajima«.

Jasno je iz svega toga kako se iz ovog tumačenja kršćanskog učenja otvarala mogućnost jednog novog pristupa svijetu i jednog novog odnosa čovjeka spram svijeta, napose s obzirom na činjenicu što je ljudski um u tom kontekstu doživljen kao slika najvišeg, božanskog Uma-stvoritelja, i štoviše: »Omnis homo secundum mentem similitur communicatque cum verbo divino, factus beatae naturae expressio aut abscissio aut radius«.

Na kraju valja istaći da u toj koncepciji tradicije »aeternae sapientiae« Skalić nipošto nije originalan. Skalić uopće nije bio mislilac koji bi samostalno išao na produbljivanje pojedinih filozofijsko-teologijskih tema nego je prije svega kompilirao tuđa učenja i stavove. U tome ga tek donekle opravdava motiv kojim piše svoja djela enciklopedijskog karaktera, koja žele iznijeti »ukupnost stavova teologa i filozofa«, a taj je motiv vidljiv u njegovim konkordističkim nastojanjima koja se kreću nadasve smjerom Picovih pokušaja, no koja istovremeno, barem po opsegu, daleko premašuju Picove domete. Ta su nastojanja funkcija želje da se dostigne ona zajednička filozofijsko-teologijska podloga na kojoj će biti moguće graditi »concordiam«, iz koje će proizlaziti mogućnost konsenzusa.

U svakom slučaju, Skalićeva djela u potpunosti prate osnovne razvojne linije renesansnog platonizma i oslanjaju se na učenja prethodnika koja i citira i parafrazira a često navodi i kao svoja. To je slučaj i s preuzimanjem teme o »aeterna sapientia«, u čemu se posebice oslanja na teze Agostina Steuca.³

³ Gerta Krabbel, autorica monografije o Skaliću »*Paul Skalic; Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster, W., 1916) piše: »So ist seine Schrift »De iustitia aeterna seu vera promissionis gradatio« fast wörtlich aus Augustinus Steuchus »De perenni philosophia« entnommen«. U vezi s tim ističemo da je upravo A. Steuco prvi u renesansi upotrijebio taj izraz »philosophia perennis«, »davši mu fiksno, sistematsko značenje i primjenjujući ga na jednu već uobičajenu filozofijsku tradiciju« (cfr. Charles B. Schmitt, *Perennial Philosophy: from Agostino Steuco to Leibniz*, u: »*Journal of the History of Ideas*, XXVII, 1966).

Gotovo da nema teme što se obrađivala u okviru tog pravca renesansnog mišljenja (ali i u okviru renesansnog mišljenja uopće), koju Skalić ne dodiruje u svojim djelima. Bez obzira na (ne)originalnost njegovih djela, ta djela upravo doživljena kao jedan pokušaj da se dade presjek kroz sva učenja svih filozofijskih i teologijskih tradicija ostaju za nas dragocjeni dokument čija je sadržina od znatnog filozofijsko-povijesnog interesa.

PAVAO SKALIĆ AND THE TRADITION OF
»AEFERNA SAPIENTIA«

Summary

Pavao Skalić, as a figure in the Croatian philosophical tradition, has aroused more interest in his adventurous life than in his works. But these nevertheless deserve attention, particularly since his scheme for the encyclopedic elaboration of »the totality of views of theologians and philosophers« was among the first attempts in this field.

In his works he usually set forth the opinions of other scholars. He was mainly compiler, as is understandable given the encyclopedic purpose of his works. Neither did he develop any original concepts of his own, or go deeply into any philosophical or theological topic by himself. But in spite of all these facts his works are valuable just because they offer us a view, a sort of cross-section, of the subjects dealt with in the framework of Renaissance philosophical and theological thought.

Skalić belonged for a long period of his life to Protestant circles, which he joined after his first conflict with Rome (he returned under the wing of Rome at the end of his life), but at the same time his entire intellectual development stayed under the influence of the Florentine intellectual circle, particularly the ideas of Pico della Mirandola, who was called »princeps« concordiae«. For these reasons Skalić's work is significant because it reveals the influence of some aspects of Italian Renaissance thought on philosophers who belonged to Protestant circles. One of the topics significant in this context is the revival and establishment of the tradition of a »sapientia aeterna« in the function of a project for restoration, and we deal with it in this article.